

ОБРАЗ «МОНСТРА» В УЯВІ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЛЮДИНИ: ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЇ СПРИЙНЯТТЯ

О. М. Маклюк

Запорізький національний університет
onmacluk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8740-2402

Н. С. Кіблицька

Запорізький національний університет
natashakiblik@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6930-5641

Ключові слова: монстр, монструозність, невроз, образ, страх, уява, психологія сприйняття, свідомість, середньовічна людина, світогляд

Стаття присвячена аналізу психологічних особливостей сприйняття монструозних образів на основі вивчення текстів раннього та розвинутого середньовіччя. Автори представили середньовічну епоху, як особливу віху формування поняття про монструозність, коли у суспільстві формується уявлення про тілесну жахливість, яка була клеймом для грішників та викликала ототожнення з монстрами, з чим-то диявольським, зловіщим. Виявлено, що середньовічні енциклопедії, бестіарії та інші джерела, виявляють два протилежних погляди на образ чудовиськ. В одній групі джерел простежується розуміння чудовиськ як Божих створінь, а тому основою формування цих образів є середньовічне прагнення до чудесного. Інша група джерельної бази трактує образ монстру, як образ «іншого», позбавленого душі, виявляє прояви ксенофобії, колективного неврозу, страху, де чудовисько, монстр символізує спрощене уявлення про незрозумілі та загрозливі явища дійсності.

THE IMAGE OF THE «MONSTER» IN THE IMAGINATION OF MEDIEVAL MAN: FEATURES OF THE PSYCHOLOGY PERCEPTION

O. Maklyuk

Zaporizhzhia National University

N. Kiblytska

Zaporizhzhia National University

Key words: monster, monstrosity, neurosis, image, fear, imagination psychology of perception, consciousness, medieval man, worldview.

In the article, the authors demonstrate the analysis of the study concerning aspects of psychological perception regarding monstrous images based on the texts dated early and developed Medieval period. The research displays Medieval Epoque as a particular milestone concerning the formation of monstrosity when the conception of embodied enormity started to form and was a label for unrighteous people evoking identification with something diabolical and sinister.

The article raises questions regarding the analysis of psychological processes of imagination, which appears to be a historical, collective and public phenomenon. Considering this fact, a vector of human history is inseparable from the functioning of the process. Consequently, the study of medieval imagery thinking attempts to conduct a more fundamental analysis of Medieval society and human nature. The authors emphasise that a medieval man, who strived for everything marvellous and magical (*merveilleux et magique*), created various monstrous images. Therefore, medieval texts do prove their perception and rendition.

As the authors reveal, medieval encyclopaedias, bestiaries and other sources

display two controversial views regarding the image of beasts. One group of the sources demonstrates the understanding of beasts as God creatures even though. However, a man is known to have been created by God under his manner and semblance. At the same time, another group of resources shows the image of a monster as a threatening phenomenon of reality. Therefore, the texts dated to the period of the Early Medieval era elicited the attitude towards a monster and monstrosity as the work of God, which demonstrates the diversity of the world created by God.

A controversial rendition and perception of beasts are revealed by authors of developed Medieval (Honorius of Autun, Thomas of Cantimpré). The difference lies in the fact of an interrelation between a man and enigmatic creatures (beasts, monsters) where the latter is described as ones without a soul what makes them "unequal" to a man (compared to the explanation of Augustine of Hippo and Isidore of Seville).

In conclusion, a general representation of an image is defined as an "alien". According to it, a psychological mechanism of perception identifies xenophobia phenomenon, which is a display of internal and irrational fears in front of threatening and unknown phenomena of reality.

Постановка проблеми: Одним з векторів сучасної медієвістики що динамічно розвивається у другій половині XX – на початку XXI століття стала історія ментальності, найважливішою складовою якої є вивчення світогляду середньовічної людини. Все життя середньовічної людини було, так чи інакше, теоцентричним, а міфологічні сюжети, містичні образи загадкових істот, з притаманними їм символізмом були матеріалом для численних алегорій і моральних повчань, служили тлумаченням релігійних символів гріха або чесноти та активно використовувались церквою. Як справедливо зазначав французький історик-медієвіст, один із найяскравіших представників школи «Анналів» Жак Ле Гофф «Історія без уявного – це історія-інвалід, нежива історія»¹. Дослідження уяви середньовічної людини про ті чи інші образи певних явищ та процесів, які її оточували, є важливим для кращого розуміння специфіки середньовічного суспільства та його відмінностей від суспільств наступних історичних епох, коли домінуючим ставало раціональне мислення та знання, а не віра.

Найкращим виміром унаочнення уявлень людей тієї чи іншої історичної епохи є культурний спадок, який зафіксував у собі предмети побуту, які оточували людину, реальних та уявних істот та тварин. Середньовічна культура наповнена частинами та різноманітними описами зооморфних, незвичних за конфігурацією створінь, що містяться у тогочасних бестіаріях (збірниках зоологічних статей з ілюстраціями), енциклопедіях, кар-

тографічних матеріалах, записках мандрівників, місіонерів. З цими створіннями можна ознайомитися на сторінках середньовічних праць у якості мініатюр, у середньовічній скульптурі готичних соборів. Одним з найбільш стійких категорій у свідомості середньовічної людини став образ «монстра» («чудовиськ»), який інколи трансформувався, набував нового змісту, однак форма здебільшого залишалась сталою.

Образи потвор, монстрів, чудовиськ, демонів, які містяться у середньовічних мініатюрах та скульптурах, здебільшого асоціюються з язичницькою традицією, успадкованою християнами. Ці образи найчастіше пов'язані з такими поняттями як «біс», «дьявол», «демон», які згадуються у середньовічній літературі. Тому **метою дослідження** в рамках цієї публікації є з'ясування специфіки образу «монстра», що складав одну з вагомих складових уяви середньовічної людини про навколишній світ, на основі аналізу середньовічних текстів

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зазначена проблема стоїть на міждисциплінарному перехресті та є предметом уваги таких наук як історія, психологія, культурологія, психолінгвістика, кожна дисципліна зі свого ракурсу розглядає проблему. Зазначимо, що проблеми дослідження свідомості середньовічної людини увійшли у коло наукових інтересів у першу чергу істориків-медієвістів. Основи вивчення світогляду середньовічної людини були закладені представниками зарубіжних студій таких як: Ж.Ле Гофф²,

¹ Ж. Ле Гофф. Средневековый мир воображаемого. Москва: Издательская группа «Прогресс», 2001. С. 8.

² Жак Ле Гофф. Средневековый мир воображаемого. Москва: Прогресс, 2001. 440 с.

Н. Трюон³, Чет Ван Дузер, Ф. Феррьер-Пестуро, С. Ліппі, Ж. Делюмо⁴. Серед робіт з цієї проблематики можна відзначити праці С. Феррьер-Пестуро⁵, де здійснюється спроба проаналізувати генезис трансформації та творчого втілення монструозних образів з періоду Античності і до Раннього Нового часу. Чет Ван Дузер⁶ у своєму дослідженні зупинився окремо на аналізі географічних карт європейського Середньовіччя (*Mapa Mundi*), які призначалися не для потреб навігації, а слугували ілюстрацією християнської картини світобудови, на яких середньовічними авторами було представлено також велике розмаїття морського середньовічного бестіарію.

У дослідженні образів середньовічного бестіарію, його психологічного підґрунтя, механізмів виникнення образів чудовиськ першочерговим для дослідників стало визначення етимологічного значення поняття «монстр» (відповідно латинського «*monstrum*», англійського «*monster*») та його семантичного співвідношення з переліченими відповідниками «біс», «диявол», «демон» тощо. Розглянемо найбільш поширені варіанти.

Латинський етимологічний словник І.Х. Дворецького трактує поняття «*monstrum*», як: знамення, предзнаменування, знак, символ, диво, незвичний предмет, небилиця, виродок тощо⁷. Отже, з одного боку, слово «*monstrum*» означає явище/істоту, що символізує попередження про певні лиха, випробування, що низпослані Богом як знак про спокутування гріха, «затаврованість». З іншого боку, можна виділити і такий вимір значення цього слова як створіння, що має зовнішню фізичну структурну незвичність.

Словник американського мовознавця, лексикографа Ноя Вебстера, перевиданий братами Мерріам у 40-60 роках XIX століття дає наступне трактування англійського терміну «*monster*»: тварина дивної чи страшної форми, надзвичайно великих розмірів; тварина чи рослина неадекватної форми, структури; ненормальні, девіантні форми поведінки істоти; загрозна сила, дещо

жахливе⁸. Таким чином, англійський відповідник співпадає з латинським у визначенні незвичності розмірів, структури, конфігурації, однак відсутнім є семантичне визначення слова як «сигнал», «знак», яке замінене категоріями психології страху.

За словником видатного мовознавця, етимолога, лексикографа Макса Фасмера слово «монстр» це «виродок, чудовисько»⁹. У роботах сучасного американського вченого Чета Ван Дузера, який досліджує образи монстрів на середньовічних географічних картах (*Mapa Mundi*), поняття чудовисько визначається як створіння, яке вважалося дивовижним та екзотичним (незалежно від того, чи було воно реальним чи міфічним)¹⁰. Продовжує цю думку історик-медієвіст, культуролог Світлана Лучицька, яка визначає монстрів чи чудовиськ як людиноподібних, зооморфних створінь¹¹.

Вчені не тільки розглядають етимологію понять, але і намагаються проаналізувати зміст цієї категорії у свідомості середньовічної людини, простежити трансформацію уявлень середньовічної людини. Уява людини доби середньовіччя, з одного боку, була віддзеркаленням реальності через комбінування образів раніше сприйнятих предметів та спиралась на чуттєвий досвід людини, з іншого – в ній відтворюються образи не тільки реальних об'єктів, а і фантастичні.

Так, С. Ліппі¹² в аналітичній статті, в якій аналізуються філософські погляди Ж. Канґієма та М. Фуко, розглядає дві паралелі психологічної основи формування «монструозного» у період Середньовіччя та Раннього Нового часу.

У цілому зазначимо, що сучасна медієвістика ще стоїть на шляху формування комплексу фахових досліджень, що системно вивчають проблеми свідомості та процесу уяви середньовічної людини. Втім, наведені тлумачення поняття «монстр» створюють важливу базу для конкретно-історичних досліджень сприйняття образу «монстра» в уяві середньовічної людини.

Виклад основного матеріалу.

Присутність монструозних образів в уяві пер-

³ Жак Ле Гофф, Н. Трюон. История тела в Средние века. Москва: Текст, 2008. 192 с.

⁴ Делюмо Ж. Грех: Формирование чувства вины в цивилизации Запада. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2003. С. 176-183.

⁵ Феррьер-Пестуро С. Разрушение чар чудовища в западном искусстве с когнца Средневековья и до наших дней. *Лаканалия: монстры*. 2015. №17. С. 23-32.

⁶ Чет Ван Дузер. Морские чудовища на картах Средних веков в эпоху Возрождения. Москва: Paulsen, 2017. 184 с.

⁷ Дворецкий И.Х. Большой латинско-русский словарь. URL: linguaeterna.com/vocabula/

⁸ Dictionary by Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/>

⁹ Этимологический онлайн-словарь русского языка Макса Фасмера. URL: <https://lexicography.online/etymology/vasmer/>

¹⁰ Чет Ван Дузер. Морские чудовища на картах Средних веков и эпохи Возрождения. Москва: Paulsen, 2017. С. 15.

¹¹ Лучицкая С.И. Чудовища // Словарь средневековой культуры. Москва: 2003. С. 578.

¹² Липпи С. От Кангьема до Фуко: несколько эпистимологических замечаний о монстре и монструозном. *Лаканалия: монстры*. 2015. №17. С. 33-44.

вісної людини ми можемо побачити завдяки зображувальним джерелам. Так, на період первісного ладу це виявлялося на стінах печер у вигляді зображень людей із зооморфними ознаками (як наприклад, печера Труа-Фрер, Арьєж).

Космоцентричний світогляд людини доби Античності був спрямований на аналіз явищ навколишнього світу, у якому також були присутні монструозні образи. В «Енеїді» Вергілія у розповіді про кіклопа Поліфема подано таку характеристику чудовиська: «*Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum*» (за перекладом О.М. Радищева: «Чудище обло, озорно, огромно, стозевно и лаяй»¹³). Саме з класичної античності вони були запозичені середньовічним західним світом, що продемонстровано у численній кількості: циклопи, кентаври, сирени, Сцилла та Харибда, Медуза Горгона, сатири (фавни), сфінкси тощо. Вже антична традиція визначає чудовисько знаком, попередженням, що послано Богами. Першопочатково, дані образи ще не містять ознак монструозності, однак вони стають наявними, коли поведінка істот стає девіантною, відхиляється від усталених норм.

У християнському світогляді доби Середньовіччя виникає потреба людини у внутрішньому зосередженні, у спілкуванні з Богом через молитву, з'являються практики самоаналізу і самоконтролю. Формування же середньовічного погляду на монструозність стає породженням укорінення у суспільній свідомості монотеїзму, а тому більшим чином пов'язане із кінцем періоду раннього Середньовіччя (кінець VIII – середина XI століття), коли християнський монотеїстичний лад утвердився на території Центральної та Східної Європи та Скандинавії. Аналіз міфології, літератури дає підстави стверджувати, що визначення «монстра» завжди містило зловмисну якість – предмет чи істоту, що має фізичну чи психічну загрозу індивіду. Відповідно до міфології, наявність у суспільній свідомості образу монстра викликає зумовлену появу у структурі нашого «Я» й образу «героя», «рятівника». На зміну попереднім міфічним героям, у добу середньовічної Європи приходить християнська стратегія боротьби з монстрами. На етапі свого становлення у середньовічну добу Церква власноруч сприяла формуванню образів чудовиськ (це виявляється у демонізації фігур античних божеств, як наприклад, демонізація образу Діоніса). Така усталена християнська форма перемоги Бога над Дияволом (а по суті, Бога над

іншим божеством) починає відігравати велику роль на підсвідомому рівні.

Саме з даного періоду починає формуватися негативне ставлення до монстрів та монструозності, бо за християнськими догмами – людина створена за подобою Бога, а тому чудовисько є протиприродним. Це протиставляється концептам політеїстичних та анімістичних суспільств, в яких дефініція «монстра» позначає природну істоту.

Для аналізу основних вимірів психології сприйняття образу монстрів/чудовиськ у свідомості середньовічної людини звернемось до середньовічних текстів, а саме: богословських трактатів, бестіаріїв, енциклопедій тощо.

Перш за все варто звернутися до джерел ранньосередньовічної дидактичної літератури, а саме до догматичних та церковно-канонічних творів Августина Блаженного та Ісидора Севільського, творча спадщина яких заклала основи християнського середньовічного світогляду. Так, Августин Блажений¹⁴ та Ісидор Севільський¹⁵ визначають «чудовиськом» Боже створіння, що служить знаком, сигналом для попередження гріха, однак одночасно воно виступає демонстрацією багатоманітності божественного творіння. Вже у XII столітті Гонорієм Августодонським чудовиська визначаються як створіння, що є незвичними за конфігурацією та розмірами (або гіперболізовані (перебільшені), або літотізовані (применшені)), однак автором точно не визначається їх етимологія: «проживають там певні чудовиська, яких одні відносять до людей, інші – до тварин»¹⁶. У свою чергу, середньовічний письменник, проповідник, богослов XIII століття, Фома з Кантімпредані створіння презентує, як «незвичні тварини, чим доводиться відсутність у них душі та розуму»¹⁷. А вже у XIV ст. у визначенні семантичного наповнення поняття «чудовиська» середньовічним автором Джоном Мандевілем виділяється, що це створіння «*contra naturum*» – у дослівному перекладі «протиприродне»¹⁸.

Важливим для середньовічних авторів стало питання походження та належності монстрів до

¹⁴ Августин Аврелий. О граде Божьем. URL: http://www.civisbook.ru/File/Avgustin_18-22.pdf

¹⁵ Исидор Севильский. Кн. XI. О человеке и чудесах. Этимологии. / под. ред. А.А. Павлова. Москва: ИВИ РАН, 2015. С. 314

¹⁶ Гонорий Августодонский. Об образе мира / под. ред. Н. Горелова. Москва: Азбука, 2004. URL: <https://facetia.ru/node/2785>

¹⁷ Фома Кантимпре. Книга о чудовищных людях Востока. Средневековая литература. Москва: Азбука-классика, 2004. URL: <https://facetia.ru/node/2792>

¹⁸ Чет Ван Дузер. Морские чудовища на картах Средних веков и эпохи Возрождения. Москва: Paulsen, 2017. С.25.

¹³ Чет Ван Дузер. Морские чудовища на картах Средних веков и эпохи Возрождения. Москва: Paulsen, 2017. С.23.

світу людей чи тварин. Саме залежно від усвідомлення чудовиськ як таких, що походять від людей чи тварин, різними авторами формуються певні висновки, що засновані на концепціях або цілісного Божого створіння, наділеного душею та розумом (у працях Августина Аврелія та Ісидора Севільського); або незвичних тварин, створених Богом, наділених духом, однак не душею та розумом, а тому вони керуються серцем та чуттєвою сферою, а не розумом, свідомістю.

Людиноподібні міфологічні істоти за джерелами мають певні назви:

- епістиги: «На острові, розташованому посеред ріки Бриконт, народжуються люди без голів... вони сім футів на зріст [2,13 м], й усі необхідні органи к ним розташовані на груді, а очі на плечах»¹⁹;

- сциаподи – це створіння з однією ногою: «у них настільки велика ступня, що вона відбиває настільки велику тінь, що вони укриваються під нею від сонячного жару та відпочивають...»²⁰;

- циклопи, що за «Книгою про тварин та чудовиськ» проживають на Сицилії біля Етни²¹;

- фавни/сатири/інкуби: «Фавни з`являються з черв`яків, зароджуються між корою та деревиною, потім падають на землю, в них виростають крила, які вони потім втрачають, перетворюючись на лісних людей»²²;

- «У сатирів носи крючком, на лобі рога, ноги на подобі козячим, такого бачив у пустелі святий Антоній»²³;

- сирени: «Сирени, як йдеться у міфах, були наполовину дівами, наполовину птахами, бо в них були крила й кігті: одна з них співала голосом, інша – як свиріль, а третя – як ліра»²⁴;

- сирени-змії: «Наподоби морських сирен, існують сирени-змії. Згідно з Експериментатором, вони проживають у землях Аравії та пересуваються швидше за коня»²⁵;

¹⁹ Книга о зверях и чудовищах / под. ред. Н. Горелова. Москва: Азбука, 2004. URL: <https://facetia.ru/node/2780>

²⁰ Феррьер-Пестуро С. Разрушение чар чудовища в западном искусстве с конца Средневековья и до наших дней. *Лаканалия: монстры*. 2015. №17. С. 23-32.

²¹ Книга о зверях и чудовищах / под. ред. Н. Горелова. Москва: Азбука, 2004. URL: <https://facetia.ru/node/2780>

²² Книга о зверях и чудовищах / под. ред. Н. Горелова. Москва: Азбука, 2004. URL: <https://facetia.ru/node/2780> (дата звернення: 23.03.2021).

²³ Исидор Севильский. Кн. XI. О человеке и чудесах. Этимологии. / под. ред. А.А. Павлова. Москва: ИВИ РАН, 2015. С.320

²⁴ Исидор Севильский. Кн. XI. О человеке и чудесах. Этимологии. / под. ред. А.А. Павлова. Москва: ИВИ РАН, 2015. С.322.

²⁵ Фома Кантимпрэ. Книга о чудовищных людях Востока. Средневековая литература. Москва: Азбука-классика, 2004. URL: <https://facetia.ru/node/2792>

- гіпокентаври: «мають змішану природу – людини й коня, голова у них вкрита вовною, як у тварин, але в іншому вони схожі на звичайних людей й можуть навіть говорити, проте оскільки губи їх незвичні для людської мови, то з виголошуваних ними звуків, неможливо виокремити слова»²⁶;

- онокентаври: «онокентаврами називають вид напівлюдини-напіввіслюка»²⁷;

- кінокефали: «й інші, у яких собачі голови, зігнуті кігті, одяг яких – звірині шкури, а голос – собачий гавкіт»²⁸;

- гермафродити, або у «Книзі про тварин та чудовиськ» – «народ обох статей»: «у яких права груди чоловіча, щоб займатися справами, а ліва – жіноча, щоб вигодовувати нащадків. Вони почергово то осіменяють, то народжують дітей»²⁹;

- єдиноріг: його за Ктесієм Кнідським може приручити лише непорочна діва³⁰;

- мантикора: створіння з головою жінки та тілом лева, хвостом скорпіона та язиком-жалом³¹;

- кераст: рогата змія³²;

- василіск: має голову півня, тіло жаби, хвіст змії, з`являється з яйця, що зніс півень та висиділа жаба³³.

Історик Клод-Клер Каплер класифікує усіх монстрів середньовіччя за тілесними особливостями³⁴. Наприклад, за відсутністю певного елемента у будові (очей, носа, голови), ще одним критерієм класифікації є гіпертрофія розмірів елементів тіла (вух шиї, ніг, статевих органів) або гіперболізація чи літотізація кількості органів (голів, очей, рук, пальців), гіперболізація чи літотізація розмірів, гібридизація (поєднання

²⁶ Адам Бременский. Деяния архиепископов Гамбургской Церкви. *Латиноязычные источники по истории Древней Руси. Германия IX – первая половина XII вв* / под. ред. М.Б. Свердлова. Москва: 1999. URL: http://www.vostlit.info/Texts/rus/adam_br/frameadam_buch4.htm

²⁷ Книга о зверях и чудовищах / под. ред. Н. Горелова. Москва: Азбука, 2004. URL: <https://facetia.ru/node/2780>

²⁸ Гонорий Августодонский. Об образе мира / под. ред. Н. Горелова. Москва: Азбука, 2004. URL: <https://facetia.ru/node/2785>

²⁹ Книга о зверях и чудовищах / под. ред. Н. Горелова. Москва: Азбука, 2004. URL: <https://facetia.ru/node/2780>

³⁰ Ктесий Книдский. Индика. URL: <http://ancientrome.ru/antlittr/ctesias/indika-f.htm>

³¹ Лучицкая С.И. Чудовища // Словарь средневековой культуры. Москва: 2003. С. 580.

³² Лучицкая С.И. Чудовища // Словарь средневековой культуры. Москва: 2003. С. 581

³³ Лучицкая С.И. Чудовища // Словарь средневековой культуры. Москва: 2003. С. 581

³⁴ Claud-Claire Kappler. Monstres, demons et merveilles a la fin du Moyen Age. Paris: Payot, 1980. URL: https://search.lib.uiowa.edu/primo-explore/fulldisplay?docid=01IOWA_ALMA21335735960002771&context=L&vid=01IOWASC&lang=en_US

елементів, характерних для людини та тварини, чи людини і рослині).

Дана класифікація Клод-Клер Каплер подібна до основних прийомів уяви (аглютинація, аналогія, акцентування, типізація, додача) загальної психології³⁵. У даному випадку, слід зазначити, що особливість уяви, як психічного процесу полягає у тому, що вона виявляється під час інших психічних процесів, афективних станів тощо, характеризує особливості, ступінь, динаміку їх перебігу. Страхогенні ситуації активізують уяву людини так само сильно, як і нові умови оточуючого середовища, нові території.

Категорії «монстр» та «монструозність» є безпосередніми продуктами уяви. Усі ці продукти-образи є такими для середньовічного суспільства, що виходять за межу норми, нормальності. Так, за Кангійємом «...неправильність та аномалія – не просто випадковості, що впливають на індивіда, вони характеризують саме його існування»³⁶. Ці монструозні образи можна прирівняти до категорій «нерівність», «відмінність».

Психологічної основи формування та втілення у зображальному мистецтві образів чудовиськ у Середні віки можна простежити у таких історичних джерелах як письмові наукові трактати енциклопедичного характеру, які умовно можна поділити на енциклопедії Шестодневи (екзегетичні твори, релігійно-філософські за змістом, представляють собою тлумачення перших глав книги Буття) та бестіарії.

При ознайомленні з цими типами текстів можна виділити два протилежних ставлення до образів чудовиськ.

Перший варіант тлумачення чудовиськ представлено у Августина Блаженного у праці «Про град Божий»³⁷ та Ісидора Севільського в «Етимологіях»³⁸. Спільним для цих робіт є інтерпретація чудовиськ як Божого створіння, як замислу, як складової світу. Однак ці створіння водночас слугують й знаком щодо попередження гріха, й знаком багатоманітності божого замислу. Вони вказують на чудовисько як елемент світу, що наділений Богом духом і душею, а тому вони прирівнюються до людей. У цьому аспекті можна зроби-

ти висновок про зображення чудовиськ у даних працях з метою демонстрації природничих знань про всесвіт, створений Богом. У цьому випадку можна розглядати психологічний аспект механізму функціонування прийомів уяви. Більшість образів середньовічних чудовиськ були успадковані з міфотворчої традиції Античності і продовжені на новому підґрунті з певними варіаціями (стосовно варіацій в образах сирен, сатирів, мантикори, левкротів). Таким чином, розглядаючи чудовисько як істоту, наділену розумом, подібну до людини, не можна розглядати образи чудовиськ як результати страхогенних ситуацій. Це результат скоріше виявлення соціального страху – ксенофобії (сприйняття «чужого» як неприємного, загрозливого).

Інше визначення чудовиськ подано у роботі Гонорія Августодонського³⁹. Даним автором створіння визначаються як незвичні за конфігурацією, розмірами та поведінкою істоти. Він не може зарахувати цих створінь ані до людського, ані до тваринного світу. При цьому він підтверджує феномен ксенофобії у ставленні середньовічної людини до інших племен, народів. Так, наприклад, у Гонорія Августодонського подано опис племені, де жінки народжують один раз у житті сивих немовлят, які з віком стають звичайними людьми, однак живуть набагато довше звичайних людей.

Схожа інтерпретація присутня у праці Фоми Кантимпре «Книга про жажливих людей Сходу»⁴⁰ та анонімної праці «Книга про тварин та чудовиськ»⁴¹. У даних роботах поняття про чудовиська доцільніше замінити саме на «*monstrum*» у значенні «виродок» з девіантними формами поведінки. Вони визначають монстрів як створінь, у яких відсутні душа і розум, а тому вони не можуть прирівнюватися до людини. Саме ця ланка виявляє риси формування страху по відношенню до даних створінь. Це підтверджується наявністю опису у даних працях-енциклопедіях загрозливої для життя людини поведінки даних створінь. Так, наприклад, циклопи проживають біля жерла вулкана Етна та харчуються людською кров'ю, у лісах проживають люди, вкриті вовною, великі мов кабани, що вигукують звуки наче звірі. Одночасно із цим у «Книзі про тварин та чудовиськ» наявна глава про існування певних нічних монстрів, які літають між небом та землею, лякаючи

³⁵ Маклаков А.Г. Общая психология. Санкт-Петербург: Питер, 2012. С. 234-247.

³⁶ Липпи С. От Кангйеа до Фуко: несколько эпистемологических замечаний о монстре и монструозном. *Лаканализ: монстры*. 2015. №17. С. 34.

³⁷ Августин Аврелий. О граде Божьем. URL: http://www.civisbook.ru/File/Avgustin_18-22.pdf

³⁸ Исидор Севильский. Кн. XI. О человеке и чудесах. Этимологии. / под. ред. А.А. Павлова. Москва: ИВИ РАН, 2015.

³⁹ Гонорий Августодонский. Об образе мира / под. ред. Н. Горелова. Москва: Азбука, 2004.

⁴⁰ Кантимпре Фома. Книга о чудовищных людях Востока. Средневековая литература. Москва: Азбука-классика, 2004.

⁴¹ Книга о зверях и чудовищах / под. ред. Н. Горелова. Москва: Азбука, 2004.

мешканців міст своїм шипінням. Таке розуміння та трактування образів чудовиськ вказує на наявність у середньовічній людини системи внутрішніх страхів, і, відповідно, сприяло формуванню колективного страху, сенсом якого було заміщення раціональних знань, ідей про процеси, явища оточуючого світу на ірраціональні, фантастичні, міфічні, теологічні.

Це підтверджується у праці Гонорія Августодонського⁴² де представлено рівень обмеженості раціональних географічних знань, переважання ірраціонального способу мислення, що у свою чергу й визначило ставлення до чужого, незнамого як до незвичного, фантастичного, чудесного, загрозливого. Підтверджується це особливостями розміщення фантастичних створінь на мапі середньовічного світу: більшість середньовічних монстрів розташовані або в Азії, або пов'язані з уявленнями про можливе заселення протилежної частини колоподібного світу (наявність образів антиподів).

У цілому, огляд середньовічних текстів дав можливість узагальнити сприйняття та трактування різних монструозних образів, характер-

них уяві людини доби середньовіччя з її прагненням до чудесного та магійного (*merveilleux et magique*). В ході дослідження було виявлено, що середньовічні енциклопедії, бестіарії та інші джерела, мають два протилежних погляди на образ чудовиськ. Перший варіант образу «монстра» ілюструє розуміння чудовиськ як Божих створінь (так саме як і людина), що демонструє багатоманітність світу, який був сотворений Богом. Другий варіант образу «монстра» побудований на співвіднесенні людини та незвичних створінь (чудовиськ, монстрів), де останні трактуються як такі, що не мають душі, а тому стають «нерівними» з людиною. Таким чином, загальне уявлення образу трактується як «інший», а психологічний механізм сприйняття даних образів виявляє феном ксенофобії, що є проявом внутрішніх, ірраціональних страхів перед загрозливими, невідомими явищами дійсності.

Перспективи подальших досліджень з окресленої проблеми полягають у поглибленні історичних досліджень свідомості та ціннісних категорій середньовічної людини, що вимагає ширшого залучення міждисциплінарних зв'язків історичної науки з іншими соціальними науками.

⁴² Гонорий Августодонский. Об образе мира / под. ред. Н. Горелова. Москва: Азбука, 2004.

References

- Avhustyn Avrelyi. O hrade Bozhem. URL: http://www.civisbook.ru/File/Avgustin_18-22.pdf (data zvernennia: 28.02.2021).
- Berger E.E. Nehoroshko, shto monstry zhyvut sredi nas. Srednye veka. Vyp. 65. Moskva: Nauka, 2004. S. 147-165.
- Bestiarij Anny Uelskoj. URL: https://facetia.ru/sites/default/files/file_field/Bestiarium.pdf.
- Bremenskiy Adam. Deianyia arkhiepyskopov Hamburshkoj Tserkvy. Latynoiazыchnyye ystochnyky po ystoryy Drevnei Rusy. Hermanyia IKh – pervak polovyna KhII vv / pod. Red. M.B. Sverdlova. Moskva: 1999. URL: http://www.vostlit.info/Texts/rus/adam_br/frameadam_buch4.htm (data zvernennia: 05.03.2021).
- Chet Van Duzer. Morskiye chudovyshe na kartakh Srednykh vekov y epokhy Vozrozhdeniya. Moskva: Paulsen, 2017. 184 s.
- Claud-Claire Kappler. Monstres, demons et merveilles a la fin du Moyen Age. Paris: Payot, 1980. URL: https://search.lib.uiowa.edu/primo-explore/fulldisplay?docid=01IOWA_ALMA21335735960002771&context=L&vid=01IOWAS-C&lang=en_US (Last accessed: 11.03.2021).
- Ctesias of Cnidus. Indica. URL: <http://ancientrome.ru/antlittr/ctesias/indika-f.htm>. (Last accessed: 24.03.2021).
- Deliumo Zh. Hrekh y strakh: Formirovaniye chuvstva vyny v tsyvylyzatsyy Zapada (KhIII-XVIII vv.). Ekaterynburh: Yzdatelstvo Uralskoho unyversyteta, 2003. S. 176-183.
- Dictionary by Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/> (Last accessed: 19.03.2021).
- Dvoretskiy Y.Kh. Bolshoi latynsko-russkiy slovar. URL: linguaeterna.com/vocabula/ (data zvernennia: 19.03.2021).
- Dyakon Pavel Ystoryia lanhobardov / pod. red.. Yu. Tsyrykyna. Moskva: Azbuka, 2008. 320 s.
- Ferrer-Pesturo S. Razrusheniye char chudovyshe v zapadnom yskusstve s kontsa Srednevekovia y do nashykh dnei. Lakanalyia: monstry. 2015. №17. S. 23-32.
- Freid Z. Vvedeniye v psykhoanaliz. Azbuka-klassyka. Non-Fiction, 2015. 480 s.

- Gorelov N. Zhyzn chudovish v Srednie veka. Moskva: Azbuka srednevekova, 2004. 224 s.
- Gulaihin V.N., Telnova N.A. Strah y ego socialnye funktsii. *Philosophia socialnykh kommunikatsiy*. 2010. №10. S. 53-60.
- Honoryi Avhustodonskyi. Ob obraze myra / pod. red. N. Horelova. Moskva: Azbuka, 2004. URL: <https://facetia.ru/node/2785> (data zvernennia: 05.03.2021).
- Horelov N. Zhyzn chudovyshch v Srednye veka. Moskva: Azbuka srednevekova, 2004. 224 s.
- Kantimpre Foma Kniga o chudovishnykh lyudyah Vostoka. Srednevekova literatura. Moskva: Azbuka-klassika, 2004. URL: <https://facetia.ru/node/2792> (data zvernennia: 25.03.2021).
- Knyha o zveriakh y chudovyshchakh / pod. red. N. Horelova. Moskva: Azbuka, 2004. URL: <https://facetia.ru/node/2780> (data zvernennia: 23.03.2021).
- Lambert de Saint-Omer. Liber Floridus. URL: <https://play.google.com/books/reader?id=0Q1-igA9LI4C&hl=ru>. (Last accessed: 19.03.2021).
- Luchytskaia S.Y. Chudovyshcha // *Slovar srednevekovoi kultury*. Moskva: 2003. S. 578-582.
- Lyppy S. Ot Kanhiema do Fuko: neskolko epistemologicheskikh zamechaniy o monstre y monstroznom. *Lakanalya: monstry*. 2015. №17. S. 33-44.
- Maklakov A.H. Obshchaia psikhologiya. Sankt-Peterburh: Pyter, 2012. S. 234-247.
- Mortymer Y. Srednevekova Angliya. Gid putestvennika vo vremeny. Moskva: Escmo, 2014. S. 127-151.
- Northumberland Bestiary. URL: <http://www.getty.edu/art/collection/objects/240115/unknown-maker-northumberland-bestary-english-about-1250-1260> (data zvernennia: 02.04.2021).
- Sevyl'skyi Ysydor Kn. KhI. O cheloveke y chudesakh. Etymologiy. / pod. red. A.A. Pavlova. Moskva: YVY RAN, 2015. S. 312-322.
- Sherbatykh Yu. Psihologiya straha. Moskva: Eskmo, 2005. 509 s.
- The Aberdeen Bestiary. URL: <https://www.abdn.ac.uk/bestiary/ms24/f1r>. (data zvernennia: 02.04.2021).
- Ilyasov F.N. Fenomen straha smerty v sovremennom obshestve. URL: https://ecsocman.hse.ru/data/2011/02/13/1214888120/ilyasov_10.pdf (data zvernennia: 10.03.2021).
- Zarkova O.V., Stepanisheva N.A. Vliyanie stracha na cheloveka y eksperimentalnoe issledovaniye vliyaniya urovnya trevozhnosti na formirovaniye strachov. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/508814.pdf> (data zvernennia: 14.03.2021).
- Zhak Le Hoff, N. Triun. Ystoryia tela v Srednye veka. Moskva: Tekst, 2008. 192 s.
- Zhak Le Hoff. Srednevekoviy myr voobrazhaemoho. Moskva: Progress 2001. S. 440 s.
- Zhynett P. Mudrost psykhyky. Hlubynnaia psykholohiya v vek neironauk. Moskva: Kohyto-Tsentr, 2012. 336 s.
- Etymologicheskyy onlain-slovar russkoho yazyka Maksa Fasmera. URL: <https://lexicography.online/etymology/vasmer/> (data zvernennia: 14.03.2021).